

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

УДК 165.12

Віктор Петрушенко

Національний університет “Львівська політехніка”

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ІСТИНИ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

© Петрушенко Віктор, 2014

Метою статті є окреслити ті проблемні поля, через сукупність яких окреслюється розуміння істини сучасною філософією. Тут фігурують онтологія істини, зв'язок її з шарами дійсності, зі складовими пізнавального процесу. Доводиться, що аналітика істини має враховувати процесуальний характер істини, складну будову знання та виявлення ролі кожного його компонента в забезпеченні статусу істинності певного конкретного знання, системний характер тих форм, що мають забезпечити формування та функціонування знання.

Ключові слова: істина, істинність, онтологічний статус, процесуальність, системність.

Victor Petrusenko. Problematisation of the Concept of Truth in Modern Philosophy.

The purpose of the article is to identify a range of problems existing in modern philosophy of truth. The author makes an attempt to identify these problems and classify them according to some reasonable principles. First of all, he addresses the issue of the ontological status of truth, thinking to what sphere of reality truth can be referred, namely material reality (things themselves are true), the sphere of consciousness (truth is a special intellectual formation), the sphere mediating the connection between consciousness and reality (cognition, practice, experience, activity tools), the so-called “third reality” (Plato’s world of ideas or “the world of ideal substances” of K. Popper) or existential living of humans in the world (truth isn’t cognized, we live in it). Besides, the article discloses the reality layers with which truth is connected: the phenomenal world or its essential bases. Finally, the idea that truth is a procedural formation is justified. Truth as a process arises in its dynamic relation towards reality (true knowledge must change because reality itself changes) and the main components of knowledge. The most widespread concepts of truth are presented on the basis of its characteristic examination. The author supports the idea of the truth study through the analysis of the role of the knowledge components (sensory abilities, logical and structural components, notional knowledge components, symbolic forms of its real existence) in asserting its status. All these knowledge components have their true assessment and specific relation to the status of truth. The article explains why truth is often connected with logic and logical accuracy of knowledge.

Key words: truth, verity, reality, ontological status, processuality, systematization.

Поняття істини спіткала дещо дивна доля: пройшовши тривалий історичний період крізь різні культури та світогляди як доволі вшановане, воно сьогодні майже повністю втратило свій статус одного із провідних понять філософії та духовного життя суспільства. Істина сьогодні піддається небувалій релятивізації, інтерпретується як плюралістичне та умовне поняття, а інколи взагалі вважається недоречним, навіть зайвим для тверезого погляду на людину і світ. Внаслідок такого

стану справ простежується певна байдужість до цього поняття, ставлення до нього як до другорядного або маргінального. Та чи виправдані в такому разі філософсько-аналітичні розвідки, спрямовані на подальше осмислення поняття та явища істини? Вважаю, що на таке питання слід дати ствердну відповідь. І підставою для цього слугує той факт, що попри всі зазначені реальні тенденції сучасного розуміння істини воно не зникає зі словника наукового, філософського, релігійного та художнього освоєння світу (Докладну бібліографію праць, присвячених істині – разом 73 пункти – див. у публікації: [10], а також у кн.: [6]). Більше того, поряд із спробами усунути це поняття із дослідницького простору визріло чітке переконання в тому, що власне його функції у пізнанні та людському ставленні до світу немає чим компенсувати; спроби крайніх версій прагматизму та радикального конструктивізму поставити на місце істини такі поняття, як ефективність, результативність, оптимальне пристосування, виявились непридатними для того, щоб перекрити універсалістський характер поняття істини. Наприклад, у сферах високотеоретичних, в концептуальних побудовах, у пошуку вихідних основоположень для вчень або складних системних міркувань такі заміники істини не спрацьовують. Тому можна вважати справедливим твердження Г.П. Корнева про сучасну актуальність філософської аналітики істини [6, с. 3–7]. Названий автор в останній своїй публікації наводить цілу низку підходів та концепцій істини, піддаючи їх критичному перегляду. Проте його перелік таких підходів та концепцій є далеко не повним. Більше того, недоліком цієї публікації можна вважати відсутність в ній чіткої класифікації (або типології) концепцій істини та підходів до її вивчення, хоча зазначену книгу можна рекомендувати всім, хто сьогодні цікавиться проблемою істини. Ще однією позитивною рисою книги Г.П. Корнева можна вважати те, що він вводить до своєї аналітики істини численні напрацювання попередніх років в цій сфері, – напрацювання як вітчизняних (для простору колишнього СРСР), так і зарубіжних авторів.

Отже, метою статті є за допомогою класифікації основних концепцій істини та підходів до її вивчення окреслити проблемне поле, на якому відбуваються її філософські дослідження. При тому, безумовно, не можна уникнути й питання про підстави здійснення такої класифікації.

Найпершим питанням, яке доречно поставити при серйозних розмовах про істину – це питання про те, *до якої сфери реальності* ми можемо її віднести. Або, простіше – де перебуває істина? Г. П. Корнев вважає це питання спрямованим на визначення онтологічного статусу істини [6, с. 19, 20], тоді як я схильний вважати його таким, що відсилає нас до так званих регіонів буття (згідно із Е. Гуссерлем), тобто до основних предметних сфер реальності, з якими стикається людина. Тому при постановці зазначеного вище питання коректніше наголосити на *буттєвому статусі істини*. На таке питання можна дати кілька відповідей (повний перелік ми ще не зустрічали у публікаціях). Отже: *істина може належати* (а) *до самої матеріально-речової реальності*; і це є у точному сенсі слова онтологічна концепція істини: істинними є самі речі, що способом свого буття несуть як свої виявлення, так і свою сутність (П. О. Флоренський); (б) *до сфери людської свідомості*, тобто вона функціонує у формах внутрішніх інтелектуальних конструкцій і побудов, що мають вводити людину в оптимальний спосіб взаємин з дійсністю (Д. І. Дубровський та ін.); (в) *до проміжної сфери*, що сполучає свідомість або людину, наділену свідомістю, з реальністю; йдеться про пізнання (гносеологічне розуміння істини), практику (марксизм), інструменти взаємодії свідомості і дійсності (інструменталізм, операціоналізм), знаково-символічні форми (аналітична, семантична та лінгвістична філософія); (г) *до особливого, так званого “третього світу”*, що трактується або як світ ідей (Платон і платонізм), або як “третя реальність” (К. Поппер), або як сфера “трансцендентальної Егології” (Е. Гуссерль). До останньої сфери можна також віднести й певні езотеричні трактування істини.

Відносно перерахованих трактувань істини слід зазначити наступне. Перша позиція може бути виправдана тільки тоді, коли вона є органічною складовою релігійного світобачення, адже навряд чи можна цілком серйозно вважати, що без людини, поза людиною самі речі можуть кваліфікуватись як істинні або неістинні. Це може мати сенс лише тоді, коли істину самих речей визначають їх відношення до ідей, що перебувають у божественному задумі та утворюють всі речі та всі явища дійсності. Віднесення істини до сфери свідомості може бути виправданим лише тоді, коли ця позиція не набуває занадто радикальних виявлень, наприклад, таких, коли свідомість

тракується як цілком самодостатня та така, що черпає свої засади, визначення, кваліфікації із себе самої. Якщо ж ми відносимо істину до форм або результату певних інтелектуальних конструювань, перед нами неодмінно постане питання про те, як ці конструювання співвідносяться з дійсністю, з речами, явищами та процесами світу [7, с. 12–14]. І тоді ми змушені будемо так чи інакше звертатись до третьої позиції і вважати, що істина “живе” у формах переходу реальності в утворення свідомості та утворень свідомості – у реальні предмети, явища та процеси світу. Від часів німецької класичної філософії доволі поширеною є думка про те, що істина – це процес, в якому безперервно та активно відбувається прирівнювання утворень свідомості до дійсності, а дійсності – до утворень свідомості. Або ж мусимо звертатись до релігійного тлумачення істини і стверджувати, що Бог вкладає свої креативні ідеї у речі, а нашому розумові дарує ілюмінації (освітлює наш розум при взаєминах з дійсністю) або ж апіорні форми опрацювання чуттєво доступного матеріалу (традиції аристотелізму та томізму – див: [2, с. 41–47]).

Всі означені нами вище статуси істини передбачають існування її у буттєвому сенсі як явища самодостатнього: істина є і треба прагнути її здобувати або вибудовувати. Але поруч із таким її баченням існує й інше, яке називається *екзистенційним* (його дотримувались С. К’еркегор, М. Бердяєв, Л. Шестов, Ж. Іполіт та ін.): істина збігається з внутрішніми життєвими переживаннями людини; її не створюють і не знаходять, нею (або в ній) живуть [3, с. 17, 48]. Отже, не існує деякої надіндивідуальної та самодостатньої істини, – вона зрощена з людською екзистенцією. Істина є в такому випадку характеристикою того життєвого досвіду, в який людину вводить її екзистенціювання, її реальний життєвий рух сферами і просторами буття [4, с. 15–17].

На підставі того, який шар або які складові реальності перш за все *утворюють істину*, існують *феноменалістські* та *есенціалістські* тлумачення істини. Якщо дослідники вважають, що істина може базуватись лише на основі суттєвих рис, ознак, складових речей та процесів реальності, то таке розуміння істини постає як есенціалістське, але якщо основне в істині відносять на рахунок ретельних дескрипцій того, що та як з’являється перед людиною або науковцями в їх досвіді, то маємо справу з феноменалістським її розумінням [1, с. 5].

Слідом за питанням про регіони буття істини та її предметне спрямування йде питання про те, на яких підставах, за якими ознаками ми можемо визначати істину. Тут різновидом розуміння істини можна назвати *критеріальний підхід* до її вивчення та осмислення. За таким підходом, всі розмови про істину є марними, якщо чітко не визначено критерій істини, тобто те, на яких підставах ми можемо бути впевнені в тому, що певне знання характеризується як істинне. Критеріальним підходом до істини характеризується марксистська та аналітична філософія.

У межах критеріального підходу перебуває і *релятивно-ситуативний підхід* до істини, що набув поширення в наш час певною мірою завдяки так званій “умово-істиннісній концепції істини” [8, гл. 1]. Вона базується на семантичній теорії істини, проте відмовляється від жорсткого визначення того, коли та як за значенням певних тверджень вони набувають характеристик істини, а культивує в цьому питанні гнучкість, ставлячи вирішення зазначеного питання в залежність від наявних тут і зараз умов та підстав для точної експлікації значення певних текстових утворень, а, відповідно, й для осмислення чогось як істинного. Але ця концепція може доволі непогано використовуватись і при визнанні вирішальною ознакою істини її *конкретності*: таку позицію, як відомо, ввів та аргументував Г. Гегель. За його переконанням, не існує істини безвідносно до умов її продукування та використання. Г. Гегель писав про те, що якщо ми на початку дня скажемо істину: “Сонце виходить з-за обрїю”, то така істина в середині дня набуде вже статусу омани або заблудження. Звідси теза: не існує позачасових істини, істина завжди є конкретною. Нехтування умовами такої конкретності загрожує автоматично перетворити істину або в оману, або в брехню. Щось подібне стверджується і в межах умово-істиннісній концепції істини: в різних контекстах певні слова, словосполучення, вирази можуть набувати різних значень та різного відношення до істини.

У зв’язку з обговоренням останнього підходу не можна не згадати про історичні здобутки середньовічного тлумачення істини. Як відомо, в середні віки надзвичайно важливого значення надавались слову, яким, згідно християнського світобачення, Бог створив світ і у статусі якого функціонують усі реальні речі та явища світу. Людське пізнання та розуміння відбуваються також

на основі та за допомогою слова, отже, і в питанні про істину слово мало відігравати важливу роль. Саме завдяки такій інтенції середньовічні мислителі і філософи розрізняють матеріальну (або змістову) істину та істину логіко-семантичну [5, с. 25–28]. За їхнім баченням, якщо ми вранці висловили істину “Сонце сходить з-за обрїю”, то у плані логіко-семантичному таке твердження може бути віднесене до розряду вічних істин, адже з огляду на правила та вимоги виразу факту сходження сонця це речення назавжди залишиться коректним і правильним. Але у змістовому плані цей вислів буде істиною лише вранці. Означене розрізнення залишається важливим й сьогодні [7, с. 18–19, с. 154–155].

На основі розглянутих підходів до істини та в межах їх функціонування поширилися відомі та авторитетні концепції істини: *кореспондентська* (теорія відповідності), *когерентна* (теорія узгодженості), *конвенціональна* (теорія спільної згоди), *прагматична*, *інструментальна*, *теологічна*, *екзистенційна*, *семантична* та вже згадана *умово-істиннісна* концепція істини. Їх докладно проаналізовано у низці публікацій, тому вважатимемо їх відомими (див. [6]).

Зазначимо найважливіше в понятті істини. Насамперед істина – це *якісна характеристика людських інтелектуальних побудов*, а не реальності; так звана “істинна реальність” існує для нас лише тоді, коли ми вже вміємо оцінювати свої форми сприйняття дійсності істиннісною шкалою. Але, крім того, істина – це не картина реальності в людському розумінні, а складне процесуальне розумове утворення, яке дає змогу констатувати наявне, виявляти суттєве та пересвідчуватись у можливостях знання. Істина є суттєвим поглибленням нашого сприйняття дійсності і водночас усвідомленням самого нашого пізнавального досвіду, тобто в кінцевому підсумку істина – це *належне в пізнанні, гносеологічний ідеал пізнання*, те, чого ми прагнемо, бо врешті-решт, коли ми ставимо питання про *поняття істини*, то воно передбачає завершену повноту наших знань. Г. Гегель колись цілком виправдано зазначав, що людині, яка твердить, що істини немає, слід було би поставити запитання: “Чого саме немає?”, оскільки в такому твердженні передбачається, що людина вже знає, що таке істина, але заперечує її наявність. Тоді виникає питання: а звідки ж відомо, що є істина, якщо її немає? Отже, маємо визнати, що навіть у запереченні істини демонструється той факт, що істина нам доступна і відома. Якщо ж рухатись далі шляхом того самого міркування, то маємо визнати: під істиною переважно розуміють точний та повний збіг інтелектуальних утворень з дійсністю, тобто ідеальний стан знання. Насправді ні ідеального, ні еталонно завершеного не існує, а існують часткові, фрагментарні елементи чи ступені можливої чи бажаної повноти. Тому істина наявна в реальному пізнанні, інакше ми були б неспроможні оцінювати знання, проте вона наявна тут у вигляді лише окремих *елементів, частинок* нашого максимального наближення до оптимальних взаємодій із світом через інтелектуальне відтворення дійсності, багатоаспектне в усій її повноті та складності. Але дійсності не самої по собі, не відстороненої від людини, а дійсності як царини людської життєдіяльності.

Окрім того, стає цілком зрозумілим й те, що істина – це насправді процесуальне утворення, оскільки все новий і новий досвід пізнання щось додає до накопичених раніше знань, а заглиблення пізнання в усе нові й нові шари дійсності, в її раніше приховані властивості, сили та якості змушує корегувати знання, вносити в нього нові елементи та змісти. Проте нас сьогодні вже не може влаштовувати загальне визнання процесуальності істини; тут також необхідні поглиблення і конкретизація. На підставі сказаного маємо можливість наполягати на тому, що основні підходи до поняття істини необхідно доповнити *когнітивною аналітикою* її процесуального характеру. Зокрема знання самі постають результатом певного пізнавального процесу, а тому виникає потреба в тому, щоб окреслити, яку роль у формуванні та процесуванні істини відіграють когнітивні чинники або чинники продукування знання. Складовими знання є: (а) чуттєва наданість; (б) раціонально-логічна конструктивність; (в) смислові начала; (г) знаково-символічна форма реального прояву [9, с. 80–83]. Аналітика істини вимагає того, щоб ми з’ясували, яку роль в утвердженні її буттєвого статусу відіграють названі складові знання. Обсяг статті не дозволяє нам докладно заглибитись у питання про їх верифікативну роль, тому окреслимо її в загальних рисах.

Когнітивна та верифікативна функція чуттєвих даних полягає в тому незаперечному факті, що лише чуттєвість з’єднує людську свідомість з реальністю, тому встановити факт реальної

присутності будь-чого в полі людського сприйняття можна лише на основі чуттєвого контакту. З позиції істини чуття, скоріше за все, не підлягають істиннісній кваліфікації: вони можуть функціонувати нормально або з відхиленнями, але не можуть бути істинними або хибними. Коли стверджують, що чуття нас обманюють, коли, наприклад, показують, що гілка, занурена в воду, стає зламаною, то це не є ні істиною, ні хибою, а лише адекватним відбиттям реального стану справ, до якого ще слід додати логічний дискурс, щоб зрозуміти причини такого стану справ. Проте, як відомо, мати щось у відчуттях зовсім не означає його знати; для того, щоб перевести матеріал чуттєвої даності у знання, необхідно вписати його у предметні визначення та класифікації. У найпростішому варіанті це означає віднести чуттєві дані до, припустимо, сфери рослин, тварин, мінералів та ін., а це можна зробити лише серією інтелектуальних актів, опертих на правила і вимоги логіки та типові схеми дій, отримані із реального досвіду. Саме в цій складовій знання та когнітивної діяльності можливі відхилення від виправданих кроків хоча б тому, що тут ми маємо справу з неспостережуваним, представленим через віртуальні образи, моделі та проєкції. Як у здійсненні інтелектуальних актів, так і в окресленні предметних меж, а також в створенні інтелектуальних побудов цілком можливі та навіть неминучі помилки, заблудження, невиправдані кроки. Отже, верифікативність логіко-конструктивного компонента знання є складною, проблематичною та неоднозначною. Можливо, саме з таких міркувань Е. Гуссерль надавав вирішального значення в науці саме логіці, і тим самим шляхом йдуть представники аналітичної філософії, щоправда, наголошуючи на необхідності відстежити логіку наукової мови. Питання про умови істинності логічних форм та структур, попри удавану його очевидність та простоту, насправді залишається відкритим, і це хоча б тому, що прихильники логічної суворості та чіткості науки досі не можуть визначитись з тим, що таке судження як основна форма логічного дискурсу. Е. Гуссерль в категоричній формі наполягав на тому, що логіка може ґрунтуватись не на емпіричній реальності, а лише на внутрішніх очевидностях людського мислення, але усі новації в сучасній логіці значною мірою пов'язані з прирівнюванням логічних актів до реального стану справ. Тому, попри всі численні проєкти щодо того, як зробити логічні перевірки наукових побудов безпомилковими, основуючись на можливості самої логіки, питання про істинність логічних актів та форм врешті вирішується на іншому рівні когнітивного процесу – на рівні сенсотвірних складових знання. На цьому рівні відбувається контроль за інтелектуальними актами з огляду на всі складові та вимоги когнітивного процесу. Тобто на рівні сенсоутворення пізнавальні акти оцінюються з позиції цілого – “sub speciae totus”. З іншого боку, саме на цьому рівні свідомість і мислення “працюють” з максимальним ступенем прозорості та очевидності для самих себе. У цьому плані логіка постає як максимальна згода мислення с самим собою, недаремно Г. Гегель називав тотожність абсолютної ідеї з самою собою сферою логіки. На рівні смислових начал знання і пізнання, як вже йшлося, кожний аспект або елемент когнітивного процесу вписується в тотальність пізнавального досвіду, як і досвіду людських взаємин із світом. З позиції деяких дослідників на цьому рівні стоїть питання про структуру та загальні характеристики об'єкта як такого, тобто про те, що взагалі може бути об'єктом пізнання. Чи можна смисловий компонент знання та пізнання оцінювати на істинність? У прямому сенсі та значенні – ні; сенси можуть бути більше або менше виправданими, усвідомленими, експлікованими, проте безпосередньо і беззастережно їх не можна до кінця ні спростувати, ні довести. В їх продукуванні логічний дискурс межує з безпосереднім життєвим самовідчуттям, з вірою, переконанням. Тому можна дискутувати відносно раціональної складової експлікації та доведення сенсів, але життєво-екзистенційна або досвідна їх складова може лише прийматись або не прийматись. Нарешті, знаково-символічна складова знання, як відомо, відіграє доволі помітну роль в його вираженні та функціонуванні. Проте спроби створити деяку штучну формалізовану мову для чіткої та однозначної фіксації здобутків та змісту науки приречені на поразку, і то з однієї найважливішої причини: прихильники створення такої мови (від Алана Лїлського до Раймунда Луїля, Г.Лейбніца та А.Тарського) вважали, що слова (змістові одиниці мови) виражають зміст референта (речі, властивості, процесу, акту), тоді як вони завжди фіксують предметний зміст, предметні характеристики наукових знань і тверджень. А це означає, що в такому змісті присутні як об'єктивні, так і суб'єктивні складові, а в останніх – деякі досвідні

переконання, життєві та пізнавальні інтенції людини, виявлені та накопичені історичним досвідом. Всі такого роду елементи пізнання при всьому бажанні не можуть бути остаточно, повною мірою “втиснуті” у формалізацію. Тому мова виявилась у певному сенсі мудрішою за своїх конструкторів та модифікаторів: вона не піддалась таким прагненням; більше того, виявилось, що побудувати науку без апеляцій до повсякденної живої мови просто неможливо. Але можливо і необхідно дотримуватись вимог до наукової термінології, до правил та імперативів мови, розглядаючи її водночас не як завершену, але як відкриту та динамічну систему.

І в зв'язку з останнім мовленим словом слід вказати ще на одну принципову помилку прихильників лінгвістичної, семантичної та аналітичної філософії: їх твори буквально нашпиговані численними прикладами боріння з мовою. Тут фігурує маса прикладів з використанням окремих слів, окремих висловів, спрямованих на одне – показати, як ми можемо зрозуміти ці слова та вислови, як досягати однозначності в їх прочитуванні та ін. Проте і в цьому випадку, на моє переконання, люди втягуються у безперспективну гру, оскільки, як відомо, ні окремі слова, ні окремі судження і навіть окремі умовиводи не можуть бути носіями істини. Такими якостями може володіти тільки наукова теорія (система знань) або й сукупність пов'язаних між собою теорій та навіть різних наук. Власне такого висновку дійшли самі науковці, висунувши принцип доповнюваності.

Отже, на наш погляд, у сучасній філософії окреслюється низка проблемних полів, через які розглядається істина: це є проблеми віднесення її до певних регіонів буття, виявлення ознак або підстав її визначення, означення шарів реальності, на ґрунті яких може утворюватись істина, проведення філософської аналітики істини як процесуального та системного утворення.

1. Авенариус Р. Критика чистого опыта. В популярном изложении А. Луначарского / Р. Авегариус. Изд-е 2-е, испр. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с. – (Из наследия мировой философской мысли: история философии. 2. Баумейстер А. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / А. Баумейстер. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 408 с. 3. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека / Н.А. Бердяев // Царство Духа и царство Кесаря: Сост. и предисл. П.В. Алексеева; Подгот. текста и примеч. Р.К. Медведевой. – М.: Республика, 1995. – 383 с. (Мыслители XX века). – С. 3 – 162. 4. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века / П.П.Гайденко. – М.: Республика, 1997. – 495 с. – (Философия на пороге нового тысячелетия). 5. Гроссетест Р. Об истине высказывания / Р. Гороссетест // Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья): В 2 т. Т. 2 / Под ред. С.С. Неретиной; сост. С.С. Неретина, Л.В. Бурлак. – СПб.: РХГИ, 2002. – 635 с. – С. 25 – 28. 6. Корнев Г.П. Идеонормативная концепция истины. Философия и правоприменение / Г.П. Корнев. Монография. – М.: Академический проект, 2006. – 352 с. – (Философские технологии и технологии права). 7. Куайн У.В.О. Преследуя истину / У.В.О. Куайн. Перевод под. ред. В.А. Суровцева. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2014. – 176 с. 8. Лебедев М.В. Значение, истина, обоснование / М.В. Лебедев. – М.: Изд-во УРСС, 2011. – 368 с. 9. Петрушенко В.Л. Співвідношення будови знання з його різновидами / В.Л.Петрушенко // Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 25–27 вересня 2012 року. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 146 с. – С.80 – 83. 10. Петрушенко В.Л. Філософія істини: істина в історико-філософських підходах та концепціях / В.Л. Петрушенко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Філософські науки. – 2004.– № 498. – С.1 – 17. 11. Стамп Э. Аквинат / Э.Стамп. Пер. с англ. Г.В. Вдовиной; науч. ред. К.В.А. Карпов. Ин-т философии РАН. – М.: Языки славянской культуры, 2013. – 352 с.